

คุน-ฝัก (KHUN-FAK)

คณะกรรมการจัดทำตำราอ้างอิงยาสมุนไพรไทย*

ในคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

บทความนี้นำเสนอยาสมุนไพรแต่ละชนิด ที่คณะกรรมการฯ จัดทำขึ้นก่อนรวบรวมจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม “ตำราอ้างอิงยาสมุนไพรไทย” เพื่อเป็นเวทีประชาพิจารณ์

Fructus Cassiae Fistulae

Purging Cassia Pod

ฝักคุนเป็นฝักแก่แห้งของพืชที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Cassia fistula* L. ในวงศ์ Fabaceae (Leguminosae) วงศ์ย่อย Caesalpinioideae^[1]

ชื่อพ้อง *Cathartocarpus fistula* (L.) Pers.^[2]

ชื่ออื่น ฝักกลมแล้ง, cassia pod, purging fistula pod^[1-3]

ลักษณะพืช ไม้ต้นผลัดใบ สูง 5-15 เมตร ลำต้นค่อนข้างตรง เปลือกนอกสีเทาอมน้ำตาล สีเทาอมขาว หรือสีนวล เรียบหรือแตกลอนเป็นสะเก็ด เปลือกในสีเหลือง เรือนยอดรูปไข่ แตกกิ่งต่ำ แผ่กว้าง ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนกปลายคู่ เรียงเวียน ก้านใบ ยาว 7-10 เซนติเมตร แกนกลางใบยาว 15-25



เซนติเมตร มีใบย่อย 3-6 คู่ รูปไข่แกมรูปขอบขนาน กว้าง 4-8 เซนติเมตร ยาว 7-20 เซนติเมตร ปลายแหลม โคนโค้งกว้างหรือมน ขอบเรียบ แผ่นใบเกลี้ยงค่อนข้างบาง ช่อดอก แบบช่อกระจจะ ออกตามซอกใบ ห้อยลง ขนาดใหญ่ ค่อนข้างโปร่ง ยาว 20-45 เซนติเมตร ส่วนใหญ่ออกดอกดกมากขณะทิ้งใบ ใบ

*ประธานอนุกรรมการ นพ. วิชัย โชควิวัฒน์, รองประธานอนุกรรมการ รศ.ดร. ชัยนันทน์ พิเชียรสุนทร, อนุกรรมการ ศ.ดร. พเยาว์ เหมือนวงษ์ญาติ, รศ. กัลยา ภาวไธย, รศ.ดร. วันดี กฤษณพันธ์, รศ.ดร. รพีพล ภาวาท, นายวินิต อัครกจิวิรี, นพ. ปราโมทย์ เสถียรรัตน์, ดร. ก้องกานดา ชยามฤต, นางจรรย์ บันสิทธิ์, น.ส.นันทนา สิทธิชัย, นางนัยนา วราอัครปติ, นางเย็นจิตร์ เตชะดำรงสิน, นางอภิญญา เวชพงศา, นายวุฒิ วุฒิธรรมเวช, ผศ. ร.ต.อ.หญิง สุชาดา สุขหรั่ง, นายยอดวิทย์ กาญจนการุณ, นางพรทิพย์ เต็มวิเศษ, อนุกรรมการและเลขานุการ ดร. อัญชลี จูฑะพุทธิ, อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ น.ส. สารินี เลนะพันธ์, นางบุษยามารณ์ จันทา, น.ส.จิราภรณ์ บุญมาก, ว่าที่ ร.ต. ทวีช ศิริมุสิกะ

ประดับยาว 0.8-1 เซนติเมตร ร่วงง่าย ดอก มีก้านยาว 1.5-3.5 เซนติเมตร กลีบเลี้ยง 5 กลีบ รูปไข่แกมรูปรี ยาว 0.7-1 เซนติเมตร กลีบดอกสีเหลือง 5 กลีบ ขนาดเกือบเท่ากัน รูปไข่ กว้าง 1-1.5 เซนติเมตร ยาว 3-3.5 เซนติเมตร เกสรเพศผู้ 10 อัน แบ่งเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรกมี 3 อัน ก้านชูอับเรณูยาวประมาณ 3 เซนติเมตร อับเรณูยาวราว 5 มิลลิเมตร กลุ่มที่ 2 มี 4 อัน ก้านชูอับเรณูยาว 0.8-1 เซนติเมตร และกลุ่มที่ 3 มี 3 อัน ก้านชูอับเรณูยาวประมาณ 0.5 เซนติเมตร อับเรณูขนาดเล็กมาก รังไข่และก้านเกสรเพศเมียมีขน ผล เป็นฝัก ห้อยลง รูปทรงกระบอก เส้นผ่านศูนย์กลาง 1.5-2.5 เซนติเมตร ยาว 20-60 เซนติเมตร ผิวเกลี้ยง ฝักอ่อนสีเขียว ฝักแก่สีดำ ภายในฝักมีเยื่อบางกั้นเป็นช่องตามขวาง แต่ละช่องมี 1 เมล็ด เมล็ด รูปรี แบน สีน้ำตาลเป็นมัน กว้างประมาณ 5 มิลลิเมตร ยาว 8-9 มิลลิเมตร^[4-6]

ถิ่นกำเนิดและการกระจายพันธุ์ พืชชนิดนี้อาจเป็นพืชพื้นเมืองของประเทศอินเดีย พบได้ทั่วไปในประเทศเขตร้อน ในประเทศไทยพบตามป่าเบญจพรรณและป่าเต็งรัง^[2, 4]

ลักษณะเครื่องยา ฝักคุณมีลักษณะเป็นรูปทรงกระบอก เส้นผ่านศูนย์กลาง 1.5-2.5 เซนติเมตร ยาว 20-60 เซนติเมตร หรือเป็นส่วนของฝักที่หักเป็นท่อน สีน้ำตาลเข้มหรือดำ ผิวเป็นมัน เกลี้ยง ภายในมีเนื้อสีน้ำตาลลักษณะเหนียว รสหวานเอียน มีกลิ่นเฉพาะ มีเมล็ดรูปแบนมน จำนวนมาก^[2, 4]

องค์ประกอบทางเคมี ฝักคุณมีสารอนุพันธ์แอนทราควิโนน (anthraquinone derivatives) หลายชนิด เช่น เรอีน (rhein), เซนโนไซด์เอ (senoside A), เซนโนไซด์บี (senoside B), บาร์บาลอีน (barbaloin), อะโลอีน (aloin) นอกจากนี้

ยังมีน้ำตาลาร้อยละ 50 และสารอื่น ๆ เช่น กรดฟิสทูลิก (fistulic acid), เพกทิน (pectin), กรดซิตริก (citric acid), สารเมือก (mucilage), โปรตีน^[2, 7-8]

ข้อบ่งใช้ แก้อาการท้องผูก

ตำราสรรพคุณยาไทยว่า เนื้อในฝักกินเป็นยาระบาย ทำให้ถ่ายสะดวกไม่มวนท้อง ไม่ใช้ท้องใช้ได้ทั้งในเด็กและสตรีระหว่างตั้งครรภ์ แก้อาการท้องผูกเรื้อรัง^[5, 9]

ข้อมูลจากการศึกษาวิจัยพรีคลินิก พบว่าเนื้อในฝักคุณมีฤทธิ์ทำให้ถ่ายเมื่อทดสอบในหนูทดลองและสุนัข^[10] และยังมีรายงานว่าฝักคุณมีฤทธิ์ต้านแบคทีเรียได้อีกด้วย^[11]

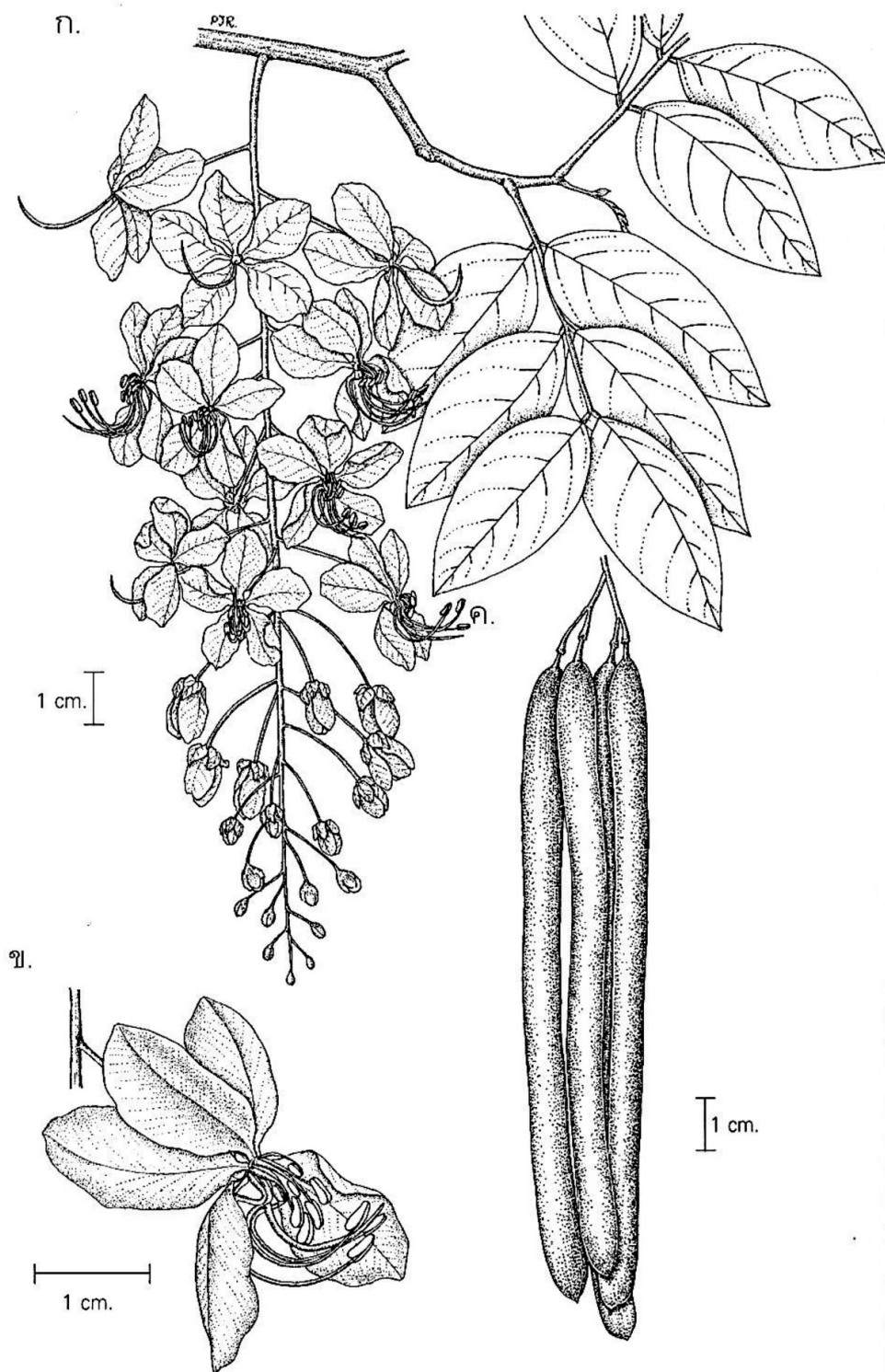
ข้อห้ามใช้ ห้ามใช้ในผู้ที่มีอาการท้องผูกเนื่องจากลำไส้อุดตัน ท้องร่วง ท้องเสีย อุจจาระเหลว ปวดท้อง คลื่นไส้ อาเจียน^[12]

คำเตือน

1. ไม่ควรกินติดต่อกันเป็นเวลานาน เพราะอาจทำให้ร่างกายเคยชิน เมื่อหยุดยาลำไส้จะไม่ทำงานตามปกติ^[12]
2. ควรแยกเปลือกฝักและเมล็ดออกจากเนื้อใน ฝักคุณก่อนนำไปต้ม เนื่องจากเปลือกฝักและเมล็ดอาจทำให้อาเจียน^[5, 9]

ขนาดและวิธีใช้ ใช้เนื้อในฝักคุณละลายด้วยน้ำร้อน กรอง แล้วนำส่วนที่กรองได้มาเคี้ยวจนขึ้น กินครั้งละ 4-8 กรัม หรือใช้เป็นเครื่องยาชนิดหนึ่งในตำรับยาไทย^[5, 8-9, 13]

หมายเหตุ มักมีความสับสนว่า ชัยพฤกษ์ เป็นพืชชนิดเดียวกับคุณ แต่มีตำรายาและตำราอื่น ๆ หลายเล่มระบุชัดเจนว่า คุณหรือราชพฤกษ์ เป็นพืชต่างชนิดกันกับชัยพฤกษ์^[5, 14-16]



คูน *Cassia fistula* L.

ก. กิ่ง แสดงใบและช่อดอก ข. ดอก ค. ผล



คูน *Cassia fistula* L.

ก. กิ่ง แสดงใบและช่อดอก ข. ช่อดอก ค. ช่อดอกและผล

เอกสารอ้างอิง

1. สวนพฤกษศาสตร์ป่าไม้ สำนักวิชาการป่าไม้ กรมป่าไม้. ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย เต็ม สมิตินันท์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ: บริษัท ประชาชน จำกัด; 2544. หน้า 113.
2. Youngken HW. Textbook of pharmacognosy. 6th ed. Philadelphia: The Blakiston Company; 1950. p. 468-70.
3. Gupta AK, Tandon N, Sharma M, editors. Quality standards of Indian medicinal plants Vol. II. New Delhi: Indian Council of Medicinal Research; 2005. p. 47-53.
4. ชงชัย เปาอินทร์, นิวัตร เปาอินทร์. ต้นไม้ย่านรู้. กรุงเทพฯ: บริษัท ออฟเซ็ท เพรส จำกัด; 2544. หน้า 278-9.
5. ชัยนิตย์ พิเชียรสุนทร, แม้นมาส ชวลิต, วิเชียร จีรวงส์. คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์ ฉบับเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษา มหาราช 5 ธันวาคม พุทธศักราช 2542. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์ และมูลนิธิภูมิปัญญา; 2544. หน้า 289-93.
6. Larsen K, Larsen SS, Vidal JE. Leguminosae-Caesalpinioideae. In: Smitinand T, Larsen K, editors. Flora of Thailand Vol. 4 (1). Bangkok: The Royal Forest Department; 1984. p. 103-5.
7. Gritsanapan W. Anthraquinone compounds of *Cassia* species growing in Thailand. Mahidol J Pharm Sci. 1983;10(3):90-6.
8. โครงการศูนย์ข้อมูลสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. ก้าวไปกับสมุนไพร เล่ม 1. กรุงเทพฯ: ไม่ปรากฏสำนักพิมพ์; 2512. หน้า 81-9.
9. เสรียม พงษ์บุญรอด. ไม้เทศเมืองไทย สรรพคุณของยาเทศและยาไทย. กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ; 2522. หน้า 137-9.
10. Iyengar MA, Pendse GS, Narayana N. Bioassay of *Cassia fistula* L. (Aragvatha). Planta Med. 1966;14:289-301.
11. Lillykutty L, Santhakumari G. Antimicrobial activities of *Cassia fistula* L. J Res Indian Med. 1969;4:25-36.
12. McGuffin M, Hobbs C, Upton R, Goldberg A. American Herbal Products Association's botanical safety handbook. Boca Raton(FL): CRC Press; 1997. p. 176-9.
13. Evans WC. Trease and Evans' pharmacognosy. 14th ed. London: WB Saunders Company Ltd; 1996. p. 238-9.
14. พิศณุประสาทเวช, พระยา. เวชศึกษาแพทย์ศาสตร์สังเขป เล่ม 3. พระนคร: สมาคมแพทย์แผนโบราณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม; 2512. หน้า 108.
15. บุญธรรม เอี่ยมสมบูรณ์. ดงไม้. กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงเทพ จำกัด; 2517. หน้า 90-1.
16. ไชแสง สุขะวัฒนะ. สวนไทย. กรุงเทพฯ: อี. เอส. พี. พรินท์; 2538. หน้า 147.